

JANZSÓ MIKLÓS

Az Élet képe. *A Tabula Cebetis-hagyomány*

1. Bevezetés

A *Tabula Cebetis* a filozófiatörténet egy méltatlanul elfeledett darabja. A tudomány mostohán bánik vele, ritkán születnek cikkek a témában, monográfiák pedig még ritkábban. Pedig egykor hatalmas népszerűségnek örvendett, a humanisták egymással versengve adták ki a művet, fordították és kommentálták, a 16. századtól a 20. század elejéig sokak kezében megfordult ez a kis művecske. Tanulmányomban arra vállalkoztam, hogy áttekintem ezt a gazdag hagyományt, kezdve a mű magyarországi utóéletével, mely biztató kezdetei ellenére hamar kifulladt. Szót ejtek a különböző kiadásokról, kommentárokról és latin fordításokról, amelyek méltán bővítik az interpretációs lehetőségeket.

2. A Tabula Cebetis magyarországi hagyománya

„Minthogy ezen régi görög bölcsességnek egyik remek szüleménye minden, a Valóságos Míveltségre törekedő nemzetek tudósai előtt oly figyelemre méltónak lenni találtatott, hogy Európának minden mívelt nemzetei az eredeti görög nyelvből a magok nemzeti nyelvökre általfordították légyen; s minthogy valósággal is, ha minden nevendék ifjú magyar tanuló-társaim efféléket és gyakrabban forgatnának kezeik között, a Valóságos Míveltségre való törekedés felserkentésére nem csekély eszköz szolgáltatódna...”¹

Ezekkel a szavakkal méltatja a *Tabula Cebetist* Liptay Sámuel a mű első magyar nyelvű fordításának előszavában, annak első, 1821-es megjelenése alkalmával.² Bartal Antalnak, a klasszika-filológiáról írott összefoglaló művében³ azt láthatjuk, hogy a *Tabula Cebetis* első magyar fordítása sok más, manapság jóval nagyobb figyelmet kapó munka fordításánál előbb jelent meg, mint például Platón⁴ vagy Aristotelés⁵ munkái. Másodikként ifjabb Kis János fordította le a művet 1825-ben.⁶ Véleményem szerint ez a fordítás

¹ Liptay Sámuel (ford.): *A' thébéi Kebész erköltsi rajzolásja*. Buda 1821. 5–6 (Liptay 1821).

² Második kiadást is megért a mű, Pesten jelent meg 1829-ben.

³ Bartal Antal: *A classica philológiának és az összehasonlító árja nyelvtudománynak mívelése hazánkban*. Budapest 1874. (Bartal 1874).

⁴ Bartal 1874 (3. jegyz.) 69.

⁵ Bartal 1874 (3. jegyz.) 51.

⁶ Kis János (ford.): *Thébai Cebe képe. Hozzájárul Aristoteles Paenja és Homerus hymnusa a földhez*. Pest 1825. (Kis 1825)

a legjobban sikerült, a problémás helyeket és az allegóriákat is jól adja vissza.⁷ Kis János verziója abban is különbözik a többi kiadástól, hogy bővebb előszóval rendelkezik, amelyben a szerző kitér a *Tabula szerzőségével* kapcsolatos tudományos vitára,⁸ valamint néhány jegyzettel is segíti az értelmezést.⁹ Ebből is sejthetjük, hogy jól ismerte a művet és az azt körülvevő tudományos vitát. Utolsó, nyomtatásban megjelent fordítását Toldy István készítette el 1860-ban.¹⁰ A kiadás tartalmazza a görög szöveget is, kritikai apparátus nélkül. Fontos megjegyezni, hogy eddig ez az első és egyetlen olyan fordítása a *Tabula Ceбетis*nek, amely az eredeti görög szöveget vette alapul. Liptay Sámuel ugyanis latinból fordított, ezt maga Toldy István írja a fordításhoz írott előszavában, valamint azt is, hogy Horvát István is készített egy fordítást, szintén latinból, de ez nyomtatásban nem jelent meg.¹¹ Ahogy Bartal Antalnál láthatjuk, a *Tabula Ceбетis* nagy népszerűségnek örvendett Magyarországon a 19. század közepén, utána azonban kikopik a filológiai vizsgálódások homlokteréből, ami jól mutatja a tudományos érdeklődés változásait. Toldy István még „elmés, s erkölcsi intéseinél fogva becses kiseded műnek”¹² nevezi a *Tabula Ceбетist*, de a későbbiekben mégis ritkán hallunk felőle.

A tudományos vizsgálódás korábban sem állította középpontba a *Tabula Ceбетis*, illetőleg a thébai Kebést, akinek sokáig a művet tulajdonították. A korabeli szakirodalomban csak elvétve akadunk Kebés nevére, de ezek a tudósítások is többnyire rövidiek, szinte csak az említés szintjén találkozunk vele.¹³ A kutatás jelen állása szerint Kebésnek még egy említése van a 19. századból. Szvorényi József görög-római irodalomtörténetében így fogalmaz: „Ceβes (sz. Thebében) Socrates tanítványa és komoly erkölcsstanító volt. Három példabeszédéből a Festmény (Πίναξ) című létez fenn, mely az életet s kü-

⁷ A fordítás megjelenésekor így vélekedtek róla: „A harmadik az éppen most dícsért Kis superintendensnek egyik jeles fia (János) által az eredeti görög textusból készült derék fordítás, s Trattnernek becsületére válik, hogy a munkák kiadásában azokat választja ki, melyek a nemzeti culturára nézve leghasznosabbak. Az Allegoria kellemetes és oktató, a nyelv tiszta, a nyomtatás csinos, s majdnem egészen hibátlan.” In: *Tudományos gyűjtemény VI. kötet*. Pest 1825.

⁸ „Nem fáradságom gyümölcset, hanem egyik leggyönyörködtetőbb mulatságom tárgyát mutatom be Neked, édes Hazám, midőn ama régi dicső görög nemzetnek, mely a nemesebb lelkeknek csaknem minden tekintetében ideálja, egyik becses hagyományát, Ceβesnek Képet terjesztem magyar nyelven Elődbe. Ezen allegóriát némelyek annak a régi Ceβesnek, kiről csak annyit tudunk, hogy Thébában született és Socrates tanítványa, s követője volt, mások egy későbbben élt bölcsnek tulajdonítják. Az utolsók állításokat több fontos okokkal támogatván, különösen azt hozzák elől, hogy a darabnak egész systemája a stoika filozofia ezen talpkövére van építve: egyedül a virtus ad boldogságot. Abban mindazáltal mindenek megegyeznek, hogy a dolgoknak mind felvévése bölcs és éleseszű, mind előadása kellemetes és gyönyörködtető, s az egész munka hasznos és tanúságos. Ami engemet illet, én mikor Ceβest olvastam, s különösen mikor egy régi rézmetszésben a képet magát szemléltem, azon méhekkal hasonlítottam magamat öszve, melyek kimondhatatlan gyönyörűség érzésével szívják bé a naptól megsugárzott virágok illatját, s ilyen érzéssel ragadják magukhoz azt a szert, mellyel munkás társaiknak segítik elkészíteni a szép épületet. – Fordításom hibáiért fiatal korom engedelmet reményl.” Kis 1825 (6. jegyz.) 3–4.

⁹ A jegyzetekben egyrészt neveket és fogalmakat magyaráz, de a 13. caput filozófus szektáinak magyarázatakor bemutatja annak szerepét a tudományos vitában (ti. a peripatetikus iskola említése kizárja, hogy a művet a thébai Kebésnek tulajdonítsuk), valamint szövegkritikai megjegyzése is van.

¹⁰ Toldy István (ford.): *Az élet képe Kebestől. Görögül és magyarul*. Pest 1860. (Toldy 1860)

¹¹ Toldy 1860 (10. jegyz.) 6. és Bartal 1874 (3. jegyz.) 66.

¹² Toldy 1860 (10. jegyz.) 6.

¹³ „... Ceβes, kinek neve alatt van a költött Tabula.” Ertsey Dániel: *Philosophia historiája*. Debrecen 1825. 66.

lönféle emberi küzdelmeket képzelzetes előadással tárgyalja és ezen erkölcsi tételt: a boldogság egyedül az erény birtokának tudalmából ered – érzéki képekben állítja szemlélet elébe.¹⁴

Visszafelé haladva az időben továbbra sem mondhatjuk, hogy sokat hallunk a *Tabula Ceбетis*ről. Egy 1801-ben, Pozsonyban összeállított szöveggyűjteményben¹⁵ megtaláljuk a mű latin fordítását, további, neveléssel foglalkozó szövegek kíséretében. A fordítót nem ismerjük, azonban a szöveg Hieronymus Wolf fordítását¹⁶ követi, de a végén a Wolf számára még ismeretlen *versio Arabica*¹⁷ latin fordítását találjuk. Elmondhatjuk tehát, hogy a szöveggyűjtemény készítője minimum két fordítást is felhasznált a sajátja elkészítéséhez.

Ahogy a magyar fordítások között elsőként szerepel a *Tabula Ceбетis*, úgy a görög nyelven történő nyomtatásban is úttörőnek számít ez a mű. Az első, görög nyelvű könyvet Magyarországon 1744-ben Szilágyi Sámuel készítette el Debrecenben, amelyben a *Tabula Ceбетis*en kívül Isocrates egy munkáját és Pythagoras arany verseit találjuk,¹⁸ amelyet gyakran adtak ki a tabulával. Ez a kis könyvecske szintén egy szöveggyűjtemény volt, amely a debreceni református kollégium diákjai számára készült, hogy a görög nyelvet megtanulhassák.¹⁹

A nagyszombati egyetem két fontos művel van jelen a kutatásban. Az egyik mű készítője Szerdahely György, aki az egyetem tanáraként írta meg a *Silva Parnassi Pannonii* című latin nyelvű verseskötetét,²⁰ melyben tudós költeményeket írt, antik mintákat használva, amelyeket bőséges lábjegyzetekben közöl az olvasókkal. A harmadik könyv harmincadik versében esik szó a *Tabula Ceбетis*ről, mint egy megfelelő példa arra, hogyan kell a *Fortunát* ábrázolni.²¹ Ehhez természetesen idéz a műből (*Tab. Ceb. 7,1–2*) a lábjegyzetben, Wolf fordítását²² felhasználva.

¹⁴ Szvorényi József: *Az o-classica literatura vagy görög és római remek-irodalom történelmének főbb pontjai*. Eger 1851. 124.

¹⁵ *Miscellanea quibus regnum rationis Christianorum animalium, placita carni, affectibusque dolosis blandientia, pro totidem rationis legibus adoptantium, dilucidatur per principia gentilium rationalium, cum ratione insanientium minus; Epicteti, Tabulae Ceбетis, Senecae, Plutarchi, Isocratis etc. circa disciplinam civium et educationem juventutis*. Posonii 1801.

¹⁶ Wolf, H.: *Epicteti Enchiridion, hoc est Pugio, sive Ars humanae vitae correctrix: una cum Ceбетis Thebani tabula, qua vitae humanae prudenter instituendae ratio continetur: Graece et Latine. Quibus nunc demum accesserunt e Graeco translata, Simplicii in eundem Epicteti libellum doctissima scholia. Arriani commentariorum de Epicteti Disputationibus libri IV. Ita alia eiusdem argumenti, in studiosorum gratiam et scholarum usum*. Basiliae 1560. (Wolf 1560).

¹⁷ Elichmann, J.; Saumaise, C.: *Tabula Ceбетis Graece, Arabice, Latine. Item Aurea Carmina Pythagorae, cum paraphrasi Arabica*. Lugduni Batavorum 1640. (Elichmann 1640).

¹⁸ Szilágyi, Sámuel: *Cebetis Thebani tabula, Isocratis paraenesis, et Pythagorae aurea carmina in usum studiosae iuventutis graece et latine edita*. Debrecen 1744.

¹⁹ Szabó G. Zoltán: *A Hymnus retorikája*. In: Jankovics József (szerk.): „Nem súlyed az emberiség!”... *Album amicorum Szörényi László LX. születésnapjára*. Budapest 2007. 663.

²⁰ Szerdahely György Alajos: *Silva Parnassi Pannonii*. Bécs 1788. (Szerdahely 1788).

²¹ A versben a megszólított festő (Zeuxis) *Fortuna* és *Virtusszövetségét* szeretné lefesteni, amelyet Szerdahely messzemenőkéig ellenez. Szerinte a *Tabula* a megfelelő példa arra, hogyan kell a *Fortunát* jól ábrázolni: „*Pingere Fortunam si vis, pictura Ceбетis // adsit; in hac Virtus non habet ulla locum*” In: Szerdahely 1788 (20. jegyz.) 125–126.

²² A szövegegyezéshez lásd: Wolf 1560 (16. jegyz.) 93.

A nagyszombati egyetemen nem Szerdahely volt az egyetlen, aki felhasználta Wolf fordítását. 1707-ben, Mészárowich Imre, az egyetem akkori diákja, tanulmányait lezáró disszertációként a *Tabula Cebetis* és Epiktétos *Enchiridionját* fordította le és foglalta össze *Somnium Philosophi* címmel,²³ melyből sejthető, hogy a kerettörténet megfogalmazásához Cicero *Somnium Scipionisát* vette segítségül. Fordítása azonban nem a sajátja, mert a legtöbb ponton megegyezik Wolf fordításával, amelyet minden bizonnyal használt, mert az egyetem könyvtárában megtalálható volt.²⁴ Azonban a *versio Arabicát* is ismerte és használta, mert amíg Wolf fordítása véget ér a 40,2-nél (*Haec vero eis accidunt, quia quid bonum sit, ignorant.*), addig Mészárowich tovább folytatja, de fordítása, bár nem mutat hasonlóságot Elichmann verziójával, nem zárja ki azt a lehetőséget, hogy használta. Mészárowich művének az általam olvasott verziója egy fontos ponton eltér Wolf fordításától: a 13. caputban nem szerepelnek Mészárowichnál a Hamis Nevelés (Pseudopaideia) követői, akiket a szabad művészetek képviselőinek tekinthetünk. Vegyük sorra a két verzió közötti különbséget:

„Οὔτοι δὲ οἱ ἄνθρωποι οἱ ἔσω τοῦ περιβόλου ἀνακάμπτοντες τίνες εἰσίν;
Οἱ τῆς Ψευδοπαιδείας, ἔφη, ἐρασταὶ ἤπατημένοι καὶ οἰόμενοι μετὰ τῆς ἀληθινῆς
Παιδείας συνομιλεῖν.
Τίνες οὖν καλοῦνται οὔτοι;
Οἱ μὲν ποιηταί, ἔφη, οἱ δὲ ῥήτορες, οἱ δὲ διαλεκτικοί, οἱ δὲ μουσικοί, οἱ δὲ ἀριθμητικοί,
οἱ δὲ γεωμέτραι, οἱ δὲ ἀστρολόγοι, οἱ δὲ κριτικοί, οἱ δὲ ἡδονικοί, οἱ δὲ περιπατητικοὶ
καὶ ὅσοι ἄλλοι τούτοις εἰσὶ παραπλήσιοι.”²⁵

„*Isti vero homines, qui intra septum obambulant, qui sunt?*
Falsi nominis Eruditionis amatores, inquit, decepti, atque opinantes se Verae Eruditionis
frui consuetudine.
Quibus ergo nominibus appellantur isti?
Alii poetae, inquit, alii oratores, alii dialectici, alii musici, alii arithmetici, alii geometrae,
alii astrologi, alii Voluptuarii, alii Peripathetici, alii Critici, caeterique horum non dis-
similes.”²⁶

Mészárowich ehhez képest csak ennyit közöl:

„*Isti vero homines, qui intra septum obambulant, qui sunt?*
Falsi nominis Eruditionis amatores, inquit, decepti, atque opinantes se Verae Eruditionis
frui consuetudine.”²⁷

Mint látható, Mészárowich teljes mértékben mellőzi a felsorolást, ami természetesen több okra is visszavezethető, de az okokat illetően jelen esetben csak találgatni tudunk.

²³ Mészárowich Imre: *Somnium Philosophi Repraesentans Tabulam Cebetis Philosophi Platonici, et Enchiridion Epicteti Philosophi Stoici.* Nagyszombat 1707. (Mészárowich 1707).

²⁴ Farkas Gábor Farkas: *Magyarországi jezsuita könyvtárak 1711-ig II. Nagyszombat 1632–1690.* Szeged 1997. 75.

²⁵ *Tab. Ceb.* 13,1–2.

²⁶ Wolf 1560 (16. jegyz.) 97–99.

²⁷ Mészárowich 1707 (23. jegyz.) 14.

Összességében a következőket mondhatjuk el a *Tabula Ceбетis* magyarországi utóéletéről: egészen a 19. század végéig részét képezi a filozófiai és nevelési tárgyú közbeszédnek, ahogy azt a fentebb említett szerzők és művek tanúsítják. A 20. századra viszont mintha elfelejtődött volna, és még említések szintjén sem találjuk a klasszika-filológiai kutatásokban. Jelen dolgozatomban csak a helyzet felvázolására törekedtem, hiszen a mű magyarországi utóélete további kutatásokat kíván.

3. Kiadások

A *Tabula Ceбетis* magyar vonatkozásai után vegyük sorra a különböző kiadásokat! Hatalmas népszerűségnek örvendett a mű már a 15. század utolsó éveitől kezdve, csak a 16. században legalább 30 különböző kiadást megért, és itt csak a görög szövegkiadásokról beszélünk. Természetesen már ekkor megjelennek az első fordítások is,²⁸ amelyek aztán a 17–18. században élik virágkorukat. A latin fordításokról külön ejtek majd szót, összehasonlítva a különböző tudós emberek által készített latin verziókat. Az első fordító nevét már itt is érdemes megemlíteni, hiszen a latin fordítás kiadása jelen tudásunk alapján megelőzi a görög szövegkiadást. Ezt a verziót Ludovicus Odaxius készítette, amely szintén több kiadást is megért, a legkorábbi, amelynek tudjuk az évszámát is, 1497-ben Bolognában jelent meg.²⁹ Ennél izgalmasabb az *editio princeps* kérdése, mert van több évszám nélküli kiadás, amely magának vindikálhatja a címet. Schweighäuser³⁰ saját kommentáros kiadásában azt írja, hogy két kiadás van, amelyek az *editio princeps* lehet. Ebből az egyik Zacharias Calliergus betűivel készült Rómában vagy Velencében, a 16. század legelején.³¹ A másik lehetséges első kiadás szintén Velencében készülhetett Aldus Manutiusnál 1494-ben, melyben *Constantinus Lascaris* görög nyelvtanával szerepel együtt, bár ennek létezésében kételkedik Schweighäuser.³² Ugyanez a kötet megjelent 1501–1503 között,³³ amelynek címében már szerepel a *Tabula Ceбетis*. Ugyanez a kötet több kiadást is megért, Nesselrath összesen tíz kiadást sorol fel.³⁴ Jómagam az

²⁸ Sandra Sider egy facsimile kiadásban összegyűjtötte a *Tabula Ceбетis* 16. századi, különböző nyelvű kiadásait, melyben német, francia, spanyol, angol, lengyel és természetesen a latin fordítások is helyet kapnak, Sider, S.: *Cebes' Tablet*. New York 1979. (Sider 1979)

²⁹ Hoffmann, S. F. G.: *Lexicon Bibliographicum sive index editionum et interpretationum scriptorum Graecorum tum sacrorum tum profanorum. Tomus primus. A-C*. Lipcse, 1832. 482. (Hoffmann 1832)

³⁰ Schweighäuser, Johann: *Epicteti Manuale et Ceбетis Tabula Graece et Latine. Graeca ad fidem veterum librorum denuo recensuit, et collata omni lectionis varietate vindicavit illustravitque; Latinam versionem, Enchiridii praesertim, ad Graeci exempli praescriptum diligenter recognovit et emendavit*. Lipsiae 1798. (Schweighäuser 1798)

³¹ Schweighäuser 1798 (30. jegyz.) 130.

³² Nesselrath biztosra veszi az 1494-es kiadást, Nesselrath, H.-G.: Von Kebes zu Pseudo-Kebes. In: *Die Bildtafel des Kebes: Allegorie des Lebens*. Ed. Luipold, R.-H. Darmstadt, 2005, 38–66. (Nesselrath 2005).

³³ Hoffmann felsorolásában évszám nélkül szerepel, Hoffmann 1832 (29. jegyz.) 476.

³⁴ Nesselrath 2005 (32. jegyz.) 49.

1512-es kiadást láttam.³⁵ Ennek a kiadásnak az a különlegessége, hogy a *Tabula* szövege nincs egybekötve, hanem *Lascaris* művébe van beillesztve kétoldalanként, a görög szöveg a baloldalon, a latin³⁶ pedig a jobb oldalon.³⁷ Cora E. Lutz újabban úgy véli, hogy az *editio princeps* egy 1496-os firenzei kiadás, melynek kiadója Laurentius de Alopa.³⁸

A 16. század legjelentősebb kiadása mégis Wolf szövegkiadása, amelyet az első kritikai kiadásnak is tekinthetünk. Schweighäuser komoly dicsérettel illeti a kiadást, legfőképpen amiatt, hogy a korábbi görög szövegek hibáit kijavította, és ezek a javítások a későbbi kiadásokban is fontos szerepet játszottak.³⁹ Wolf latin fordítást is készített, amely szintén meghatározóvá vált a későbbiekben, több szövegkiadás is ezt a fordítást veszi alapul.

Fontos megnézni azt is, hogy mely művekkel együtt került kiadásra a *Tabula Cebetis*. Ugyanis ez is sokat elárul a mű korabeli értelmezéséről és jelzésértékű a kutatás számára. Ahogy azt fentebb láttuk, a legkorábbi kiadások *Constantinus Lascaris* görög nyelvtanával együtt kerültek nyomdába, a Schweighäuser által *editio princeps*nek mondott kiadás ezzel szemben különböző, neveléssel foglalkozó szövegeket tartalmaz.⁴⁰

A többi kiadás azonban filozófiai szövegek közé helyezi, és kezdődik meg azon kiadások sorozata, ahol Epiktétos *Enchiridion* (Kézikönyvecske) című művével együtt adják ki. A 16. század első felében még más filozófiai szövegekkel szerepel együtt, a párizsi kiadásokban⁴¹ például Pythagoras *Arany verseivel*. Ezen kívül egy kiadás érdemel még említést: az 1547-es antwerpeni. Itt mindenféle szöveg található a különböző beszédformulákon át a *Tabula Cebetis*ig és epikus szövegrészletekig.⁴² A latin fordítás Aesticampianus alkotása. Wolf fentebb említett 1560-as bázeli kiadásával indul a sor, amely-

³⁵ *In hoc libro haec habentur. Constantini Lascaris Byzantini de octo partibus orationis, liber primus. Eiusdem de constructione, liber secundus. Eiusdem de nomine et verbo, liber tertius. Eiusdem de pronome in omni Idiomate loquendi, ac ut poetae utuntur opusculum. Haec omnia habent e regione latinam interpretationem ad verbum fere propter rudiusculos, ita tamen ut et amoveri et addi possit pro cuiusque arbitrio. Cebetis Tabula et graeca et latina, opus morale et utile omnibus et praecipue adulescentibus. De literis graecis et diphthongis et quemadmodum ad nos veniant. Abbreviationes, quibus frequentissime graeci utuntur. Oratio Dominica et duplex salutatio ad Beatiss. Virginem. Symbolum Apostolorum. Euangelium divi Ioannis Evangelistae. Carmina Aurea Pythagorae. Phocylidis Poema ad bene beateque vivendum. De idiomatib. Tres tractatus Ioannis grammatici. Eustathii Corinthi cum interpretatione latina. Introductio per brevis ad hebraicam linguam. Apud Aldum mense Octobri M.D.XII.*

³⁶ A latin fordítást minden bizonnyal Aldus Manutius készítette. Többen úgy gondolták, hogy a fordítás Johannes Aesticampianus fordítása, akinek egy levele vezet be a szöveget: *Tabula Cebetis philosophi Socratici, cum Joannis Aesticampiani epistola*. 1507.

³⁷ Hoffmann 1832 (29. jegyz.) 476. és Schweighäuser 1798 (30. jegyz.) 134–135.

³⁸ Lutz, Cora E.: *Ps. Cebes*. In: *Catalogus Translationum et Commentariorum. Medieval and Renaissance Latin translations and commentaries. Annotated lists and guides. Volume VI*. Ed. Cranz, F. Edward. Washington D.C., 1986. 1–14. (Lutz 1986)

³⁹ Schweighäuser 1798 (30. jegyz.) 137–138.

⁴⁰ Κέβητος Πίναξ – Βασιλείου τοῦ Μεγάλου λόγος πρὸς τοὺς νέους, πὼς ἂν Ἑλληνικῶν ὠφελοῖντο λόγων – Πλουτάρχου περὶ παιδῶν ἀγωγῆς – Ξενοφώντος Ἱέρων, Schweighäuser 1832 (30. jegyz.) 130. és Hoffmann 1832. (29. jegyz.) 476.

⁴¹ 1531, 1537 és 1557 a kiadási dátumok. Van egy 1547-es kiadás is, amely a *Tabula Cebetis*nek és Pythagoras Arany verseinek latin fordítást tartalmazza: *Cebetis Thebani Socratici philosophi Tabula, quae humanae vitae imaginem repraesentat in linguam Latinam conversa per Theodoricum Adamum Suallemburgum. Aurea Carmina Pythagorae*. Parisii 1547.

⁴² *Familiarum colloquiorum formulae Graece et Latine. Cebetis philosophi Thebani Dialogus, qui Πίναξ inscribitur cum Latina interpretatione. Reliqua sequens pagella indicabit*. Antwerpiae 1547.

ben Epiktétos művével együtt adják ki a *Tabulát*. Wolf tekintélyének is köszönhető talán, hogy a két mű így összekapcsolódott, aki valamilyen módon összetartozónak tekintette a két alkotást.

Két kötet érdemel még említést a 16. századból. Az egyik egy 1589-es leideni kiadás,⁴³ amely egy filozófiai szöveggyűjtemény. Érdekessége abban áll, hogy Wolf latin fordítását közli, de a görög szöveget más – Wolf kiadásánál rosszabb – forrásból veszi. A másik Caselius kiadása, 1594-ből, amelyben a saját fordítását közli és Wolfhoz hasonlóan kommentárt is fűz hozzá.⁴⁴

Láttuk tehát, hogy a 16. században több kiadást is megért a *Tabula Cebetis*, amelyek között voltak természetesen gyengébbek is. Wolf kiadása azonban alapvetően meghatározta a szöveg későbbi sorsát. Kiadására támaszkodott a 17. század legtöbb kiadója, így az ő nyomán haladt a 17–18. század fordulóján Jakob Gronovius⁴⁵ is, aki Wolf hibáit javította és megerősítette a helyes javításait. Később rá is sokat hivatkoznak a mű kiadói és kommentálói. Gronovius kiadását bővíti tovább Johann Schröder.⁴⁶ A 17. században készült a fentebb említett *versio Arabica* kiadása is, amely mindenképpen jelentős a szöveg hagyományozódásának vizsgálatában. Ez a kiadás azért fontos, mert egyszerre közli a görög szöveget és annak arab interpretációját,⁴⁷ amelynek latin fordítását is olvashatjuk, valamint Odaxius fordítását is közli. A 18. század végén nagyon jelentős a már sokat említett Schweighäuser kiadása, ami nem pusztán a korábbi kiadások újranyomott változata, hanem egy elég bő jegyzetapparátussal és bevezetővel kiegészített szövegváltozat. A 18. századtól kezdve angolszász területen is igen kedvelté válik,⁴⁸ hiszen a *Tabula*, a szöveg egyszerűsége révén fontos segédanyag volt a görög nyelv oktatásában. A 19. század a *Tabula Cebetis* kutatásának virágkora, hiszen ekkor jelennek meg a kritikai (Drosihn⁴⁹ és Prächter⁵⁰) és jobb kommentáros (Büchling⁵¹) kiadások és az első komolyabb cikkek a témában, valamint pontosabb fordítások is készülnek. Az utolsó kri-

⁴³ *Thesaurus philosophiae moralis. Quo continentur Graece et Latine: Epicteti Enchiridion, Cebetis Thebani Tabula, Theophrasti Characteres, Pythagoreorum fragmenta.* Lugduni Batavorum 1589.

⁴⁴ Az 1594-es kiadást nem láttam, de készült egy újranyomás 1618-ban, Leidenben: *ΚΕΒΗΤΟΣ ΘΗΒΑΙΟΥ ΠΙΝΑΞ. CEBETIS THEBANI TABULA. Cum versione et notis V.C. Ioannis Caselii primarii quondam Professoris Helmenstadiensis.* Lugduni Batavorum 1618.

⁴⁵ Gronovius, J.: *ΚΕΒΗΤΟΣ ΘΗΒΑΙΟΥ ΠΙΝΑΞ. Cebetis Thebani Tabula Graece et Latine.* Amstelædami 1689.

⁴⁶ Schröder, J. K.: *Epicteti Enchiridium una cum Cebetis Thebani Tabula Graece et Latine.* Delphis 1723.

⁴⁷ Az arab verzió készítője bizonyos *Ibn Miskawaih*, interpretációja 1030 körül készülhetett, Lutz 1986 (38. jegyz.) 2.

⁴⁸ Johnson, Th.: *ΚΕΒΗΤΟΣ ΘΗΒΑΙΟΥ ΠΙΝΑΞ. CEBETIS THEBANI TABULA. Nova versione in puerorum usus donata, et selectioribus criticorum notis illustrata. Accedit quoque elegantissima Ludovici Odaxii versio: necnon notae et index verborum locupletissimus.* Londini 1720. és Simpson, Jo.: *EPICETI MANUALE ET CEBETIS THEBANI TABULA ET PRODICI HERCULES, ET THEOPHRASTI CHARACTERESETHICI. Graeca recognovit, versionem Latinam reformavit, notas Wolfii, Casauboni, Caselii, Duporti, aliorumque recensuit et castigavit, suisque observationibus auxit et illustravit.* Oxonii 1740.

⁴⁹ Drosihn, F.: *ΚΕΒΗΤΟΣ ΠΙΝΑΞ. CEBETIS TABULA.* Lipsiae 1871. Drosihn kiadását komoly kritikával kell használni, mert a recenziók tanúsága alapján egy nagyon gyenge kiadásról van szó, Müller, K. K.: *De arte critica Tabulae Cebetis adhibenda.* Virceburgi 1877. 7.

⁵⁰ Prächter, Karl: *ΚΕΒΗΤΟΣ ΠΙΝΑΞ. CEBETIS TABULA.* Lipsiae 1893.

⁵¹ Büchling, J. D.: *Κέβητος πίναξ. Des Cebes Gemälde.* Meissen 1813.

तिकai kiadást van Wageningen készítette el a 20. század elején,⁵² ami azonban nem talált utat a kutatásba, mivel minden későbbi monográfia, amely közli a szöveget, mind Prächter szövegkiadását veszik alapul. Reinhart Schleier úgy véli, hogy a két kritikai kiadás mérföldkő a *Tabula Cebetis* életében, ez jelzi szerinte, hogy a mű meghalt a tudomány számára.⁵³ Kis túlzással valóban ezt mondhatjuk, hiszen korábbi népszerűségét meg sem közelíti ma a *Tabula Cebetis*.

4. Latin fordítások

Miután megnéztük a *Tabula* legfontosabb kiadásait, lássuk, hogy mi a helyzet a latin fordításokkal. Fentebb már említettem, hogy az első fordítás Ludovicus Odaxius⁵⁴ műve, amely annak ellenére is az egyik legjobb fordítás tudott maradni, hogy több mint tíz fordítás követte, csak a 16. században. Művét első kiadója és barátja, Philippus Beroaldus így jellemzi: „*Secundo loco est Tabula Cebetis, qua nihil absolutius, quae humanae vitae decipula graphice et cum decore depinguntur, quam Latinitati donavit luculentus interpretis mihi amicissimus, de quo illud dici potest: Cecropiae commune decus Latiique // Minervae.*”⁵⁵ Odaxius verziója a ma ismert teljes görög szövegnek adja a fordítását (a 41. caput végéig), míg a későbbi fordítások többsége a 40,2-nél befejeződik. Nagy valószínűséggel elmondhatjuk, hogy egy olyan, mára elveszett kódexet használt, amely a teljes szöveget tartalmazta. Ezért is kiemelt helyen szerepel a szöveghagyományban, a kutatás gyakran felhasználta a problémás szöveghelyek értelmezésénél, helyreállításánál.⁵⁶

Az Odaxius-fordítással egykorú az az interpretáció, amelyet a *Codex Vaticanus Latinus* 4037 tartalmaz,⁵⁷ melynek szerzőjét nem ismerjük, Lutz Anonymus A-nak nevezi.⁵⁸ Különlegessége többek között, hogy a végén hozzáad egy olyan mondatot, amely csak az arab parafrázisban található. Finch úgy gondolta, hogy a készítő egy számunkra ismeretlen kódexből dolgozott.

Cora E. Lutz összesen 13, a 16. századból származó fordítást sorol fel.⁵⁹

⁵² *Kebetos Pinax. Cebetis Tabula. Recensuit* J. van Wageningen. Groningen 1903.

⁵³ Schleier, R.: *Tabula Cebetis, oder Spiegel des menschlichen Lebens darin Tugend und Untugend abgemalt ist. Studien zur Rezeption einer antiken Bildbeschreibung im 16. und 17. Jahrhundert.* Berlin 1973, 30. (Schleier 1973)

⁵⁴ Ludovicus Odaxius Patavinus (Ludovico Odasio/Odassi) kiemelkedő klasszikus műveltségű tudósemler Páduából (15. sz. második fele–16. sz. eleje). Életének nagy részét *Federigo da Montefeltro*, Urbino grófjának udvarában töltötte, ahol a gróf fiának volt nevelője és a grófnak bizalmas tanácsadója. Barátja volt az idősebb Philippus Beroaldusnak. Sok humanista dicsérte Odaxius ékes-szólását, Lutz 1986 (38. jegyz.) 3.

⁵⁵ Idézi Lutz 1986 (38. jegyz.) 3.

⁵⁶ Müller a saját kritikai művében részletesen is beszél az Odaxius-fordítás szövegkritikai felhasználásáról. Karl Prächter a kritikai kiadásban is felhasználja. Legújabban Finch értekezett arról, hogy milyen értéke van a fordításnak: Finch, Chauncey Edgar: Value of Odaxius' Translation of Cebes' "Tabula". *Classical Bulletin* 35 (1959) 27–28.

⁵⁷ Elsőként Finch hívta rá fel a figyelmet: Finch, Chauncey Edgar: The Translation of Cebes' Tabula in Codex Vaticanus Latinus 4037. *Transactions and Proceedings of the American Philological Association* 85 (1954) 79–87.

⁵⁸ Lutz 1986 (38. jegyz.) 5.

⁵⁹ Lutz 1986 (38. jegyz.) 4–11.

- Ludovicus Odaxius (Bologna, 1497)
- Fabianus Cretensis (Velence, 1497 – csak kéziratban)
- Anonymus A (1500 körül keletkezett, Vat. lat. 4037)
- Anonymus B (Velence, 1502 – nagy valószínűséggel Aldus Manutius fordítása)
- Anonymus C (Kéziratban található Koppenhágában, a *Tabulának* verses parafrázisát adja)
- Ottmarus Luscinius (Strasbourg, 1515, majd Augsburg, 1525 – egy szöveggyűjteményben található)
- Theodoricus Adameus Suallemburgus (Párizs, 1539)
- Iustus Velsius Haganus (Lyon, 1551)
- Hieronymus Wolfius (Bázel, 1561 – 12 kiadást ért meg)
- Melchior Faber (Bécs, 1557 – elégikus versformában fordította le)
- Reinerus Langius (Frankfurt, 1590)
- Johannes Caselius (1594)
- Caspar Barthius (1612 – korábbi a fordítás, mert nagyon fiatalon készítette)

A fordítások összevetése fontos az interpretáció szempontjából, amelyet a későbbiekben kívánok elvégezni. Egy példával kívánom illusztrálni, hogy miért érdemes a fordításokat megvizsgálni: A különböző allegóriák jelentése kiemelt fontosságú az értelmezésben, ezek közül is kiemelkedik a Παιδεία, amelyet egyébként sem egyszerű lefordítani. Az általam látott fordítások többsége *Disciplinának*, Wolf *Eruditió*nak, Barthius *Institutio*nak nevezi. Mindhárom fordítás visszaadja az eredeti szó egy-egy aspektusát, de teljesen egyik sem. A választott fordítás jól jelzi a fordító értelmezési szándékát.

A későbbi századokban már nem sok latin fordítás készült. A 17. században két verses interpretációról van tudomásunk,⁶⁰ valamint a 18. század elejéről Meibomius kiadását ismerjük.⁶¹

5. Kommentárok

Ahogy a *Tabula Ceбетis* első kiadásai és fordításai megjelentek, úgy már a 16. század elejétől megjelennek az első kommentárok is. Változatos kommentárok készültek, vannak bővebb és szűkszavúbb kommentárok, vannak olyanok, amelyek az irodalmi és mitológiai párhuzamokat helyezik előtérbe, de készültek olyanok is, amelyek már sokkal mélyebben érintenek különböző filozófiai témákat.

Az első ismert kommentárt Huldrichus Fabri készítette 1500 körül,⁶² de van későbbi megjelenése is, jómagam az 1519-es bécsi kiadást láttam.⁶³ Ebben Odaxius szövegéhez

⁶⁰ Hoffmann 1832 (29. jegyz.) 483.

⁶¹ *Epicteti Manuale et Sententiae Quibus accedunt Tabula Ceбетis, et alia affinis argument, in linguam Latinam conversa a Marco Meibomio. Subjiciuntur eiusdem notae, et emendationes Claudii Salmasii in Epictetum, notae illorum et alius viri docti in dissertationes Epicteti ab Arriano digestas, et varians scriptura codicum manu exaratorum, cura Hadriani Relandi.* Traiecti Batavorum 1711.

⁶² Schleier 1973 (54. jegyz.) 26.

⁶³ *Ceбетis Thebani Philosophi Excellentissimi Tabula, in qua breviter totius vitae humanae ratio, hoc est ingressus, medium et exitus, nec non alia quaedam haud minus iucunda, luculenter, ut pictura indicat describuntur, Cum scholiis per Huldrichum Fabri non inepte marginibus adeictis.* Viennae 1519.

ír lapszéli jegyzeteket Fabri, melyek többségében irodalmi és mitológiai párhuzamokat tartalmaz, de filozófiai megjegyzéseket is találunk benne. A kommentár végén a *Tabula Cebetis* elégikus disztichonban írott argumentumát olvashatjuk, melyet Rudolphus Agricola Rhetus készített.

A második ismert kommentárt Johannes Camers, minorita szerzetes készítette, amely minden tekintetben felülmúlja Fabri munkáját. Sokkal bővebb, több párhuzamos szöveghelyet hoz. Míg a Fabri kommentárnál a szöveg van túlsúlyban, Camersnél viszont a szöveg (itt is Odaxius fordításából indul ki) a lap közepén található, melyet körbevesz a kommentár szövege. Változatosan idéz antik szerzőket, írókat és költőket egyaránt. A kommentár először Krakkóban jelent meg, 1524-ben,⁶⁴ jómagam egy 1558-as bázeli kiadásban fedeztem fel, amelyben több művet is kommentál Camers, a *Tabuláé*hoz hasonló módon.

Ezt követi a 16. század legjobb kommentárja, a hágai Justus Velsius munkája. Az 1551-ben készült kiadás 441 oldalon keresztül elemzi a *Tabula Cebetis*,⁶⁵ így már hosszúságát tekintve is figyelemreméltó alkotás. Az előzőekhez nem hasonlítható, mert teljesen más metódust követ. A *Tabula* leginkább csak kiindulópont különböző filozófiai tárgyú eszmefuttatásokhoz, melyek lazán ugyan, de kapcsolódnak a műhöz.

Ahogy a kiadásoknál és fordításoknál, itt is megkerülhetetlen Wolf kiadása. Ebben ugyanis a görög szöveg és latin fordítása után néhány megjegyzés is található. Ezek azonban többnyire szövegkritikai megjegyzések. A későbbi kommentáros kiadások többségében Wolf kiadásán alapulnak.

Fentebb már említettem Caselius kiadását, amely Wolféhoz hasonlóan tartalmazza a görög szöveget és a latin fordítást, majd utána következik a kommentár. Ezek a megjegyzések többségében filozófiai tárgyúak, itt már nem igazán találunk irodalmi párhuzamokat, leggyakrabban filozófus szerzőket idéz. Caseliushoz szorosan kötődik Daniel Clasen kommentárja,⁶⁶ aki saját művében Caselius textusából indul ki, és az ő fordítását közli. Kommentárjában viszont ötvözi Camers és Caselius munkáját, hiszen mind irodalmi, mind filozófia megjegyzéseket is tartalmaz. Azt mondhatjuk, hogy a modern kommentárirodalomnak ez a kiadás az egyik legfontosabb előzménye.

Az eddig felsorolt kommentárok mind latin nyelven íródtak, kevés olyat találunk a kezdeti időszakból, amely valamelyik nemzeti nyelven íródott. Ilyen kiadásokkal először a 17. században találkozunk, Schleier kettőt tartott fontosnak kiemelni: Agostino Mascardi olasz nyelvű kommentárját,⁶⁷ amely fordítást is tartalmaz, valamint Joachim Gerdes német nyelvű kommentárját,⁶⁸ amely szerinte kiemelt fontosságú a Cebes-recepcióban.⁶⁹

A 18. századtól kezdve viszont már mindenre kiterjedő, komplex kiadásokat találunk, amelyek közlik a görög szöveget és latin fordítását, szövegkritikai megjegyzéseket, vala-

⁶⁴ Lutz 1986 (38. jegyz.) 12–13.

⁶⁵ *Iustii Velsii Hagani in Cebetis Thebani Tabulam commentariorum libri sex, totius moralis philosophiae thesaurus*. Lugduni 1551.

⁶⁶ *Cebetis Tabula vitae humanae recte instituendae descriptionem continens cum commentariis Danielis Clasen*. Magdeburgi 1652.

⁶⁷ *Discorsi morali di Agostino Mascardi Su la Tavola di Cebete Thebano*. Velence 1627.

⁶⁸ Gerdes, J.: *Des Kebes recht Güldene Tafel und Epictetus ädeles Handbüchlein*. Stockholm 1649.

⁶⁹ Schleier 1973 (54. jegyz.) 28.

mint egyéb irodalmi és filozófiai témájú lábjegyzeteket.⁷⁰ Német nyelvterületen is az oktatás fontos részévé válik a *Tabula* a 19. században, amelyeket különböző iskolai kiadások (*Schulausgabe*) bizonyítanak.⁷¹ A 19–20. század fordulóján készült két angol nyelvű kommentáros kiadás,⁷² amelyek javarészt a már meglévő kommentárok összefoglalásai. Erre az időpontra a tudományos vita holtpontra jutott, miután Karl Prächter 1885-ös disszertációja megnyugtatóan tisztázta a *Tabula Ceбетis* keletkezési időpontját és a benne megfigyelhető filozófiai tanításokat.⁷³ Ezt követően a 20. század második felében találkozunk újra a művel, de továbbra sem mondhatjuk, hogy a *Tabula Ceбетis* fontos helyet foglal el a klasszika-filológiai kutatásokban. Legújabb kiadása egy monográfia, Rainer Hirsch-Luipold szerkesztésében, amely több fontos kérdésre ad választ, illetve további kérdéseket vet fel.⁷⁴

6. Befejezés

Tanulmányomban áttekintettem a *Tabula Ceбетis* európai és magyarországi utóéletét, amely még kevésbé feltárt, de mindenképpen érdekes tanulsággal szolgál. Fontosnak tartom, hogy a mű újra nagyobb ismertségre tegyen szert a magyar klasszika-filológiában, mert a *Tabula* értéke nem csökkent, erkölcsi tanításai ma is legalább annyira hasznosak, amennyire a 19. században is voltak. Nem beszélve arról, hogy milyen fontos pozíciót töltött be az ógörög nyelv oktatásában, tanulásában. Ifjabb Kis János 19 évesen, Toldy István 16 évesen készítette el a maga fordítását, ami arra enged következtetni, hogy tanulmányaik korai időszakában vették kezükbe a művet, ez volt a bevezető a nehezebb szövegek tanulmányozásához. A szöveg egyszerűsége, tiszta nyelvtani szerkezetei révén komoly segítséget nyújtott a diákoknak az ógörög nyelv megértésében. A *Tabula Ceбетis* ilyen módú felhasználása mellett érvel Schork,⁷⁵ aki a nyelvtani alapok megtanulása után ezzel a szöveggel vezetné át a hallgatóit a nehezebb szövegek tanulmányozásához. Korábban Platón *Apológiáját* használták erre a célra, de Schork véleménye szerint a *Tabula* sokkal alkalmasabb a híd szerepére.

Jelen dolgozatomban kitértem a *Tabula Ceбетis* különböző latin fordításaira és kommentárjaira, amelyeket csak áttekinteni volt lehetőségem, de fontosnak tartom, hogy ezeket feldolgozzam és megnézzem, hogy a humanisták miképpen vélekedtek a műről. Ez is segít annak megértésében, hogy miért éppen a 15–16. században lett Európa-szerte ismert mű, és miért nem volt korábban ismert, mint Platón vagy Aristotelés munkássága? Kutatásaimban a következőkben arra keresem a választ, hogy egy keresztény kultúrkörben, miért lehetett annyira népszerű a *Tabula Ceбетis*, és milyen célt szolgált.

⁷⁰ Ilyenek például a fentebb említett Gronovius, Schweighäuser és Schröder kiadásai.

⁷¹ Büchling kiadása ebbe a kategóriába tartozik.

⁷² Jerram, C. S.: *ΚΕΒΗΤΟΣ ΠΙΝΑΞ. Ceбетis Tabula with Introduction and Notes*. Oxford 1878. és Parsons, R.: *ΚΕΒΗΤΟΣ ΠΙΝΑΞ. Ceбетis' Tablet, with Introduction, Notes, Vocabulary and Grammatical Questions*. Boston 1904.

⁷³ Prächter, K.: *Ceбетis tabula quanam aetate conscripta esse videatur*. Marburgi 1885.

⁷⁴ *Die Bildtafel des Kebes: Allegorie des Lebens*. Ed. Hirsch-Luipold, R. Darmstadt 2005.

⁷⁵ Schork, R. J.: *Ceбетis' Tablet as a Bridge-Text in the Greek Program*. *The Classical Journal* 91 (1995) 65–69.

Summary

The so-called Cebes' Tablet was a very popular philosophical work in the 16–17th centuries AD and had numerous editions, translations and commentaries in Europe and in Hungary as well. Present study demonstrates the path of the tablet, from the *editio princeps* to the latest monographies and editions. The first printings of the work and the Latin translations are enumerated. These translations provide valuable information, and had proven to be helpful in understanding the meaning of the tablet better. We have commentaries too, the most valuable is the commentary by Iustus Velsius Haganus. In the following centuries we have more scholarly commentaries and editions.

The Cebes' Tablet was not very popular in Hungary, we have just a few mentioning from the earlier centuries, also in the 19th century there were 3 translations, and now this work is considered to be quite unknown. The main aim of this paper and the research is to introduce the Tablet into the academic discourse, and investigate the reasons, why the work was so popular in the earlier times and why it is not nowadays.